

Відшкодування моральної шкоди, завданої війною: українська і міжнародна практика

В цьому документі представлений наш аналіз практики відшкодування моральної шкоди в українському законодавстві, а також Компенсаційної комісії ООН та Європейського суду з прав людини.

Особливістю моральної шкоди є те, що вона не піддається точному обрахунку. Тож ми дослідили, хто може претендувати на компенсацію моральної шкоди, який емоційно-психологічний досвід визнається юридично компенсабельним і якими можуть бути суми такої компенсації.

Видавець: аналітичний центр "Інститут законодавчих ідей". Всі права захищені.

Автори: Тетяна Хутор, Богдан Карнаух, Андрій Климосюк

Фото на обкладинці - Костянтин і Влада Ліберови, проєкт "На уламках з надією. Переможемо."

Публікація видана аналітичним центром "Інститут законодавчих ідей" в межах проєкту "Efficient reparations now".

Бріф підготовлено за підтримки Міжнародного Фонду «Відродження». Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково відображає позицію Міжнародного фонду «Відродження».

ЗМІСТ

<u>Вступ</u>	4
<u>Українська практика</u>	6
<u>Практика Компенсаційної комісії ООН</u>	16
<u>Практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ)</u>	26
<u>Висновки</u>	34

Вступ

Деліктне право – це про залагодження неправомірно завданої шкоди. Його мета – відновити становище потерпілої особи, так наче скоєного правопорушення не було (*restitutio in integrum*). Настільки, наскільки це можливо, компенсація має бути такою, щоб «повертати» потерпілу особу в те становище, у якому вона була б, якби не шкідливий інцидент.

Проте час не можна «відмотати» назад у буквальному смислі слова. Тож, навіть тоді, коли негативні наслідки у фізичному світі залагоджені (пошкоджена річ відремонтована або замінена на нову), із людиною залишається пережитий нею негативний досвід – важкі почуття, емоції і переживання. І той факт, що тепер її майно уже ціле й у безпеці, не скасовує минулого часу, проведеного у стані неспокою, тривоги і стресу.

Ще більшою мірою це стосується випадків завдання шкоди життю та здоров'ю. Навіть тоді, коли потерпілий цілком одужує, і економічні наслідки його тілесного ушкодження (як-то витрати на лікування, і втрачений заробіток) цілком покриті за рахунок винуватця, залишається не залагодженим пережитий біль і страждання. Цей досвід може бути гнітючим, невитравним болем, і травмою, що залишається із людиною на все життя.

Моральна шкода – це юридичний термін, покликаний забезпечити компенсацію за пережитий негативний, травмуючий досвід.

Часто один і той же інцидент завдає шкоди одночасно на двох рівнях, – майновому і моральному. Приміром, якщо потерпілому зламано руку, то це тягне за собою майнову шкоду, у вигляді витрат на лікування, втрати заробітку (доходу) внаслідок зменшення професійної чи загальної працездатності, додаткових витрат на протезування, сторонній догляд тощо, і моральну шкоду – у вигляді пережитого болю, дискомфорту, незручностей тощо. Для того, аби повноцінно відновити становище потерпілої особи, деліктне право надає можливість вимагати відшкодування як майнової, так і моральної шкоди.

Проте стосовно моральної шкоди постає низка питань, які залишаються проблемними для правників, і які не дістали (а, можливо, й не можуть дістати узагалі) чітких, однозначних відповідей.

Зокрема це питання про:

- **мінімальний поріг** компенсабельного негативного досвіду;
- **визначення розміру** грошової компенсації за страждання;
- **ступінь урахування індивідуальних особливостей** людини при оцінці тяжкості пережитого та стандарти доказування моральної шкоди.

Російська агресія проти України позначилася на кожному без виключення українці. Немає українця чи українки, які б не переживали цю війну як негативний досвід. Війна незримо з кожним із нас: щонайменше вона змушує кожного повсякчас непокоїтися за своє життя і життя близьких, позбавляє впевненості у майбутньому, руйнує усталені звичаї і життєві проєкти. Та це – найменші із лих, принесених війною. Вона забирає життя, калічить, руйнує житла і цілі міста, знищує культурну спадщину і завдає шкоди довіллю.

Хто із усіх людей, на яких уплинула ця війна, може претендувати на компенсацію моральної шкоди? Чий емоційно-психологічний досвід є достатньо тяжким, щоб визнаватися юридично компенсабельним? І якими можуть бути суми такої компенсації?

Для відповіді на ці питання – ми пропонуємо огляд національної та міжнародної практики відшкодування моральної шкоди, завданої війною та грубими порушеннями загальновизнаних прав людини і основоположних свобод.

A photograph showing the aftermath of destruction in a residential area. In the foreground, a rusted metal structure, possibly a gate or fence, is partially visible with the word "ЛЮДИ" (People) written on it in white chalk. The ground is covered in dark, uneven soil and scattered debris. In the background, there is a large pile of rubble, including bricks, wood, and twisted metal. A satellite dish is visible on a structure to the left. The sky is overcast with grey clouds.

Українська практика

Фото: Костянтин і Влада Ліберови

У квітні 2022 року Верховний Суд ухвалив поворотну правову позицію(1), згідно з якою Російська Федерація не може посылатися на юрисдикційний імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої війною (до цього справи за позовами до Російської Федерації могли бути розглянуті українськими судами, тільки за згодою самої Російської Федерації(2)).

Ця правова позиція відкрила можливість українським громадянам позиватися до держави-агресора в українських судах. Відтак в українській судовій практиці виникла нова категорія справ – справи про відшкодування шкоди, завданої війною, у яких відповідач – Російська Федерація.

Досить часто у таких справах позивачі заявляють про завдання їм моральної шкоди. Моральна шкода може бути пов'язана зі смертю близької людини, каліцтвом, тілесним ушкодженням, втратою майна або втратою можливості користуватися ним, а також із внутрішнім переміщенням, яке порушило звичайний уклад життя позивача.

---

(1) Див.: Постанова Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>

(2) Докладний аналіз цієї справи див.: Karnaukh B 'Territorial Tort Exception? The Ukrainian Supreme Court Held that the Russian Federation Could Not Plead Immunity with regard to Tort Claims Brought by the Victims of the Russia-Ukraine War' 2022 3(15) Access to Justice in Eastern Europe 165-177. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.2-n000321>

Фото: ДСНС Одещини

Ось кілька прикладів, як українські позивачі обґрунтовують моральну шкоду, завдану російською агресією.

У справі № 308/9708/19 позов було обґрунтовано тим що чоловік позивачки, український військовослужбовець, виконуючи бойове завдання, загинув під час обстрілу Луганського аеропорту найманцями окупаційної влади з БМ-21 «Град».

Позивачка зазначала, що «у результаті вказаних подій їй та її дітям завдано моральну шкоду. Внаслідок втрати чоловіка і батька, який загинув у результаті військової агресії РФ проти України, а також з огляду на особливий цинізм, з яким РФ порушуються основоположні права й свободи людини в Україні, вона та її діти відчують безперервний, невгамовний душевний біль і страждання. Вони втратили душевний спокій і віру в майбутнє, постійно відчують незахищеність та розчарування, що не дає можливості нормально спілкуватись з оточуючими та підтримувати нормальний спосіб життя».

У справі № 344/10421/22 позов було обґрунтовано тим, що позивачка «з народження проживала в м. Херсоні, в 2022 році планувала весілля та придбання власного житла. Держава агресор окупувала місто, позивач проживала в окупації, в квітні 2022 року прийняла рішення переїхати. Вказує, що пережила стрес під час виїзду з окупованої території, постійно боялась за своє життя. Вказані обставини зумовили моральні, психічні страждання, оскільки вона була змушена змінити звичний спосіб життя, покинула власний дім, в якому залишились її батьки».

У справі № 509/3494/22 позов було обґрунтовано тим, що позивачка «на початку 2021 року придбала квартиру в рідному місті Миколаєві... 12.06.2021 року у позивачки відбулося весілля, після чого вона разом з чоловіком почала облаштовувати сімейний побут, проводити ремонт для подальшого, комфортного проживання у новому домі, планувати вагітність. Приблизно в жовтні 2021 року позивачка завагітніла. 23.02.2022 року позивачка пройшла друге ультразвукове дослідження для визначення статі плоду. 24.02.2022 року почалась війна через збройну агресію Російської Федерації. Від самого початку вона перебувала у стані постійного стресу: о 5-ій ранку 24.02.2022 року вона прокинулася від вибухів в районі аеродрому «Кульбакіно», до початку квітня вона з сім'єю перебувала

у м. Миколаїв, близько третини всього часу вона вимушена була перебувати у підвалі дому, ховаючись від ворожих артилерійських обстрілів. На початку квітня, після влучання ракети від РСЗВ поряд з власним будинком та пошкодження уламками квартири, позивач прийняла рішення покинути рідне місто та дім та тимчасово переміститись до міста Одеси. На той момент позивачка вже була на 6-ому місяці вагітності, через що їй було не так легко рухатись та кожного разу спускатись у підвал. На момент влучання ракети поряд з її будинком позивач ледь встигла вийти з квартири, уламки в яку влучили через 20 секунд після цього. Весь цей час позивач переймалась через можливість негативного впливу надмірного стресу на стан дитини, турбувалась за власне життя, життя свого чоловіка та батьків».

У справі № 641/3306/23 «Результатом збройної агресії особисто для позивача стала втрата належного їй майна і житла, підтримки та надії на повернення додому. До залишення окупованою рф території позивач була повноцінним членом суспільства мала налагоджений побут та можливість вести повноцінне життя. Проте, з початком збройної агресії рф проти України вона була позбавлена таких можливостей. Задля уникнення масових порушень прав людини, позивач покинула окуповану рф територію місця реєстрації/ проживання та переселилася до іншого населеного пункту України. Після переїзду їй довелося пристосуватися до нових життєвих умов, шукати роботу, житло та відновлювати прийнятий для себе рівень життя. Позивач був позбавлений звичного ритму життя, спілкування з близькими та друзями, а також можливості на повернення додому, налагодженого побуту. Обгрунтовуючи завдану відповідачем моральну шкоду в розмірі 70000 євро позивач вказує, що це є справедливою компенсацією з агресора рф за факт порушення основоположних прав людини в Україні через що позивачу завданий власний душевний невгамовний біль, безперервні страждання через війну».

Поняття моральної шкоди і загальні правила її відшкодування передбачені у статті 23 Цивільного кодексу України:

«**1.** Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав.

2. Моральна шкода полягає:

1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я;

2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів;

3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку із знищенням чи пошкодженням її майна;

4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи.

3. Якщо інше не встановлено законом, моральна шкода відшкодовується грошовими коштами, іншим майном або в інший спосіб.

Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості.

4. Моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

5. Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом».

Чимало роз'яснень щодо моральної шкоди було надано вищими судовими інстанціями. (3)

Особливо знаковою стала правова позиція **Великої Палати Верховного Суду** у справі № 216/3521/16-ц, у якій відшкодування моральної шкоди було визнано універсальним способом захисту, тобто таким що застосовується завжди і в будь-яких правовідносинах, а не тільки тоді, коли це прямо передбачено для певної ситуації спеціальним законом чи договором:

«92. Виходячи з положень статей 16 і 23 ЦК України та змісту права на відшкодування моральної шкоди в цілому як способу захисту суб`єктивного цивільного права, компенсація моральної шкоди повинна відбуватися у будь-якому випадку її спричинення - право на відшкодування моральної (немайнової) шкоди виникає внаслідок порушення права особи незалежно від наявності спеціальних норм цивільного законодавства».

У справі № 496/1691/19 **Касаційний цивільний суд** додав:

«Тлумачення статті 23 ЦК України свідчить, що вона є нормою, яка має поширюватися на будь-які цивільно-правові відносини, в яких тій чи іншій особі було завдано моральної шкоди. Це, зокрема, підтверджується тим, що законодавець вживає формулювання «особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав». Тобто можливість стягнення компенсації моральної шкоди ставиться в залежність не від того, що це передбачено нормою закону або положеннями договору, а від порушення цивільного права особи».

Таким чином, моральна шкода підлягає відшкодуванню завжди, за умови, що її завдано протиправними рішеннями діями чи бездіяльністю (див. ст. 1167 ЦК України). Однак позивач у таких справах має довести, що він дійсно зазнав моральної шкоди. І оскільки саме поняття моральної шкоди є оціночним (позаяк не будь-який негативний досвід є достатньо тяжким, щоб давати право на відшкодування) судова практика в цьому питанні залишається неоднорідною.

---

(3) Див.: Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31.03.1995 року «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>

Усі справи про моральну шкоду, спричинену із війною, можна розділити на декілька категорій:

(а) справи, де моральна шкода пов'язана із втратою близької людини

(б) справи, де моральна шкода пов'язана із каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я позивача

(в) справи, де моральна шкода пов'язана зі знищенням, пошкодженням, втратою майна або втратою доступу до майна

(г) справи, де моральна шкода пов'язана із внутрішнім переміщенням, або необхідністю покинути країну

(ґ) справи, де моральна шкода пов'язана із фактом війни як таким

Що стосується категорій **(а)**, **(б)** і **(в)**, то в цих випадках наявність моральної шкоди, зазвичай, не викликає сумнівів, і єдиним проблемним питанням залишається питання обчислення розміру компенсації.

Натомість, у категоріях **(г)** і **(ґ)** суди висловлюють подеколи протилежні позиції. Так, здебільшого суди задовольняють позови, де моральна шкода пов'язана із внутрішнім переміщенням, або необхідністю покинути країну (категорія (г)). Однак, трапляються і справи, у яких суди доходять і протилежного висновку.

Фото: ГУ ДСНС у Харківській області

Приміром, Олександрійський міськрайонний суд Кіровоградської області у рішенні від 10 січня 2023 року у справі № 398/3995/22 зазначив:

«З огляду на викладене, суд зауважує, що ані нормативно-правові акти України, ані міжнародні правові акти, застосовні у випадку збройної агресії РФ проти України, як то Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Женевські конвенції з додатковими протоколами до неї та Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року, не містять норму, яка б зобов'язувала певну сторону конфлікту відшкодувати немайнову шкоду особі через сам факт такого збройного конфлікту чи через тимчасове переміщення особи із зони проведення активних бойових дій на безпечну територію.

Отже, суд зазначає, що наявні міжнародні та національні нормативно-правові акти не містять положень про виникнення у тимчасово переміщеної особи права на відшкодування понесених нею моральних страждань через таке переміщення від держави агресора».

Утім під час апеляційного перегляду зазначене рішення було скасоване, а позов – задоволено.

Прикметно те, що в багатьох справах, де позивачі вимагають відшкодування моральної шкоди, завданої вимушеним переміщенням, сума такої шкоди оцінюється в 35 тисяч євро(4). Ця цифра походить зі справи *Loizidou v. Turkey*, яку розглядав Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), і про її деталі ітиметься далі.

Що стосується останньої категорії **(г)**, то це справи, у яких позивачі посилаються на сам факт вторгнення Росії в Україну як на стресогенний фактор, і заявляють, що **моральна шкода полягає в тяжких переживаннях, яких їм довелося зазнати у зв'язку із війною.** При цьому відсутня будь-яка інша фізична чи майнова шкода, в тому числі і необхідність внутрішнього переміщення. Деякі із таких справ навіть набули розголосу в пресі.

---

(4) Див.: Див., наприклад: Постанова Кропивницького апеляційного суду від 14 грудня 2023 року у справі № 398/3995/22, провадження № 22-ц/4809/751/23; Рішення Білозерського районного суду Херсонської області від 18 березня 2019 у справі № 648/3345/18, провадження № 2/648/161/19; Рішення Рівненського міського суду Рівненської області від 11 січня 2019 у справі № 569/20061/18.

Так, наприклад, у справі № 753/15426/20 позовні вимоги було обґрунтовано тим, що:

«20 лютого 2014 року розпочалась збройна агресія Російської Федерації проти держави Україна, внаслідок чого відбулася окупація Російською Федерацією частини території Автономної Республіки Крим, Луганської та Донецької областей України.

Внаслідок вищезазначеного у позивача виникли душевні страждання, погіршилось самопочуття, знизився життєвий тонус. Також, позивач зазначає, що постійно перебуває у пригніченому стані, що негативно позначилось на її стосунках з оточуючими та призвело до погіршення нормальних життєвих зв'язків. Починаючи з лютого 2014 року позивач щоденно слухає та читає новини, у яких повідомляється про загибель та поранення людей, а також про вибухи та руйнування будівель, захоплення та катування заручників у зоні бойових дій, які перебувають на Сході України. Погіршення свого морального стану обґрунтовує тим, що перебуваючи у громадському транспорті та на подвір'ї часто зустрічає інвалідів та мимоволі стає свідком поховальних процесій за загиблими захисниками України. Позивачу болісно усвідомлювати той факт, що економіка Донбасу повністю зруйнована, що негативно впливає на її життєвий рівень, а також зазначає про затоплені шахти, які загрожують потужною екологічною катастрофою, що ставить під загрозу здоров'я позивача та її співвітчизників.

У зв'язку з вищевикладеним, позивач змушена була звернутись з даним позовом до суду та просить стягнути на її користь з держави Російська Федерація відшкодування моральної шкоди у розмірі 100 000,00 грн».

Дарницький районний суд м. Києва відмовив у задоволенні позову, мотивувавши цей висновок тим, що позивачка **не довела наявності моральної шкоди:**

«Так, на підтвердження завданої моральної шкоди позивачем не надано жодного доказу, в матеріалах справи вони відсутні, а викладені у позовній заяві твердження позивача про постійне перебування у пригніченому стані, що негативно позначилось на її стосунках з оточуючими та призвело до погіршення нормальних життєвих зв'язків, ґрунтуються лише на припущеннях, тобто позивачем не доведено наявності завдання позивачу моральних страждань».

У зазначеній справі позивачка не лукавила – війна дійсно позначилася на кожному українці. Навіть люди, котрі не зазнали гірких утрат близьких, каліцтва чи іншого тілесного болю і не втратили власність – переживають непростий у психологічному плані досвід.

Проте, якщо визнавати цей досвід юридично компенсбельним, то право на звернення до суду матиме кожна людина, яка проживає в Україні. Більш того, коло потенційних потерпілих не буде обмежене фізичними кордонами України – потерпілим у такому разі може будь-хто, кому болить за Україну, адже він теж переживає тяжкі відчуття. Тож, якби деліктне право визнавало позови таких людей придатними, це б відкрило б шлях для десятків мільйонів позовів, з якими навряд чи могла б упоратися національна судова система.

По-друге, на відміну від інших категорій справ, де моральна шкода є доповненням до іншої (фізичної чи майнової шкоди), у випадку категорії (г) **моральна шкода є єдиним видом шкоди, про який заявляє позивач.**

Чи може таке бути, щоб моральна шкода існувала сама по собі, а не була «супутнім наслідком» якоїсь іншої (тілесної чи майнової) шкоди? Загалом, так. Зокрема у випадку приниження честі й гідності фізичної особи (наприклад, у разі розповсюдження неправдивих відомостей про особу).

Однак, навіть у таких випадках **моральна шкода має бути наслідком порушення конкретного права, яке належить конкретній особі** (право на недоторканність честі, гідності та ділової репутації). Натомість, **агресивна війна з метою захоплення територій, є порушенням суверенітету певної держави, а не порушенням прав конкретного громадянина** цієї держави. Тому сам по собі **факт агресивної війни проти України**, за відсутності будь-якої іншої тілесної чи майнової шкоди чи інших фізично реєстрованих незручностей (як-то необхідність покинути свою домівку), – **не дає право громадянину України вимагати відшкодування моральної шкоди згідно із нормами деліктного права.**

Практика Компенсаційної комісії ООН

Фото: AFP

Компенсаційна комісія ООН (надалі – Комісія) була створена у 1991 р. відповідно до Резолюції 692 Ради Безпеки ООН для розгляду заяв і виплати компенсацій за шкоду і збитки, завдані внаслідок незаконного вторгнення Іраку в Кувейт і подальшої окупації Кувейту в 1990–1991 рр.

Важливо відзначити, що діяльність Комісії мала більшою мірою адміністративну, аніж судову природу. Її задача головною мірою полягала у встановленні фактів і визначенні розміру компенсації.

Керівна рада Комісії визначила **шість категорій заяв**:

A Категорія «А» – заяви про виплату фіксованої суми у зв'язку із вимушеним полишенням Кувейту або Іраку

Ці заяви подавали люди, які вимушено покинули Кувейт або Ірак в період **між 2 серпня 1990 року** (день вторгнення Іраку в Кувейт) і **2 березня 1991 року** (день припинення вогню).

Сума відшкодування за цією категорією була фіксована – **\$2500** на людину та **\$5000 на сім'ю**. Проте, якщо заявник не претендував на відшкодування за жодною іншою категорією, то сума становила **\$4000 і \$8000** відповідно.

B Категорія «В» – заяви про виплату відшкодувань за серйозні тілесні ушкодження та/або смерть члена сім'ї (батьків, дітей, іншого з подружжя)

Сума відшкодування за такими заявами становила **\$2500** на людину та **\$10000** на сім'ю. Проте, якщо особа вважала, що цієї суми не достатньо для залагодження шкоди, вона могла подати також заяву за категорією «С».

C Категорія «С» – індивідуальні заяви про виплату відшкодувань на суму до **\$100 000** за шкоду різних видів

Ця категорія включала вісім під-категорій:

С1: Збитки, спричинені виїздом з Іраку або Кувейту, неможливістю виїхати з Іраку або Кувейту, рішенням не повертатися до Іраку або Кувейту, захопленням заручників або іншим незаконним утриманням під вартою;

- C2:** Збитки, спричинені тілесними ушкодженнями;
- C3:** Збитки, пов'язані зі смертю чоловіка/дружини, дитини або батьків [заявника];
- C4:** Втрата особистого майна;
- C5:** Втрата банківських рахунків, акцій та інших цінних паперів;
- C6:** Втрата доходу, несплачена заробітна плата або аліменти;
- C7:** Втрата нерухомого майна;
- C8:** Індивідуальні втрати бізнесу.

D Категорія «D» – індивідуальні заяви про виплату відшкодувань на суму понад \$100 000 за шкоду різних видів

При цьому види шкоди – ті ж самі, що і в категорії «C».

E Категорія «E» – заяви корпорацій, інших приватних юридичних осіб та підприємств державного сектору

Такі заяви стосувалися збитків за будівельними або іншими контрактами, збитків від несплати за товари або послуги, збитків, пов'язаних зі знищенням або захопленням бізнес-активів, упущеної вигоди, збитків нафтового сектору тощо.

F Категорія «F» – заяви, подані урядами та міжнародними організаціями, в тому числі за шкоду, завдану навколишньому природному середовищу

Такі заяви охоплювали витрати держав на евакуацію своїх громадян, наданням їм допомоги, збитки у зв'язку із пошкодженням дипломатичних будівель, втратою або пошкодженням іншого державного майна, а також шкоду навколишньому середовищу і виснаження природних ресурсів в регіоні Перської затоки, в тому числі в результаті пожеж на нафтових свердловинах і скидання нафти в море.

Додатково до відшкодування майнової шкоди, у спеціально визначених випадках заявники мали також право вимагати відшкодування моральної шкоди, або – в термінології самої Комісії – **відшкодування за психічний біль і страждання (mental pain and anguish, MPA)**. Перелік таких випадків і граничний розмір компенсації було встановлено в [Рішенні №8](#).

Категорія А	Смерть чоловіка/дружини, дитини або одного з батьків заявника. Максимальна сума на одного заявника - \$15 000. Максимальна сума на сім'ю - \$30 000.
Категорія В	Серйозне тілесне ушкодження, що включає втрату кінцівки, постійне або тимчасове спотворення, або постійна чи тимчасова істотна втрата можливості використання органу, кінцівки, функції чи системи організму. Максимальна сума: \$15 000 за втрату кінцівки, постійне істотне спотворення, або постійна істотна втрата можливості чи обмеження можливості використання органу, кінцівки, функції чи системи організму. \$5000 за тимчасове істотне спотворення, або тимчасову істотну втрату можливості чи обмеження можливості використання органу, кінцівки, функції чи системи організму.
Категорія С	Сексуальне насильство, напад при обтяжуючих обставинах та катування. Максимальна сума: \$5000 за кожен інцидент.
Категорія D	Заявник був свідком умисного завдання близькій людині (чоловіку, дружині, дитині чи батькам) шкоди, описаної в категоріях А, В або С. Максимальна сума на одного заявника: \$2500. Максимальна сума на сім'ю: \$5000.

Категорія Е	<p>Заявника було взято в заручники або незаконно утримувано під вартою більше трьох діб, або протягом коротшого періоду за обставин, що свідчили про безпосередню загрозу його життю.</p> <p>Сума відшкодування: \$1500 кожному заявнику за те, що його було взято в заручники або незаконно затримано на термін більше трьох діб, або на коротший термін за обставин, що свідчать про неминучу загрозу його життю; \$100 за кожен день утримання під вартою в Іраку або Кувейті понад три дні; Максимальна сума відшкодування: \$10 000 на одного заявника.</p>
Категорія F	<p>Через очевидно обґрунтований страх за своє життя або страх бути захопленим у заручники чи незаконно затриманим, особа була змушена переховуватися більше трьох днів.</p> <p>\$1500 на одного заявника за те, що він був змушений переховуватися протягом трьох днів; \$50 за кожен день, протягом якого заявник був змушений переховуватися в Іраку або Кувейті понад три дні; Максимальний розмір відшкодування - \$5000 на одного заявника.</p>
Категорія G	<p>Особа була позбавлена всіх економічних ресурсів, настільки, що це серйозно загрожувало її виживанню, а також виживанню її чоловіка/дружини, дітей або батьків, у випадках, коли допомога від уряду її країни або з інших джерел не була надана.</p> <p>Сума відшкодування: \$2500 на одного заявника; \$5000 на сім'ю.</p>

Одна особа мала право вимагати відшкодування моральної шкоди одразу за кількома категоріями, при цьому кінцеве число обраховувалося як сума відшкодувань за усіма заявленими категоріями. Однак загальний максимум відшукування за моральну шкоду становив **\$30 000** на одного заявника і **\$60 000** на сім'ю.

Щодо практики Комісії важливо зауважити, по-перше, що далеко не в кожному випадку завдання майнової шкоди, за потерпілими визнавалося право додатково вимагати компенсації за моральну шкоду.

По-друге, у тих спеціальних випадках, у яких за потерпілими визнавалося право на відшкодування моральної шкоди, надання додаткових доказів на підтвердження психічного болю або страждань не вимагалось. Таким чином, **заявники мали довести тільки факт травмуючого інциденту** (серйозне тілесне ушкодження, сексуальне насильство, тортури тощо), **а наявність моральної шкоди у такому випадку приймалася як неспростовна презумпція**. Підтверджувати психічні страждання окремо, за допомогою висновків експерта не вимагалось.

Поряд із цим у Рішенні № 3 Керівна рада Комісії зауважила на необхідності розрізнати **«психічний біль і страждання» (тобто моральну шкоду)**, з одного боку, і **«психічний розлад» (mental injury)** - з іншого. Якщо події війни настільки сильно вплинули на психіку людини, що в неї розвинувся стан, який може бути кваліфікований як психічний розлад (наприклад, посттравматичний стресовий розлад), то такий розлад має бути кваліфікований як самостійний різновид шкоди в категорії «В», - серйозне тілесне ушкодження, і він підлягає доказуванню окремо. При цьому поняття психічного розладу має розумітися згідно із десятою редакцією Міжнародної класифікації хвороб.

На окрему увагу заслуговує Звіт колегії експертів, призначеної допомогти Компенсаційній комісії ООН у питаннях що стосуються психічного болю і страждань⁽⁵⁾. До складу цієї колегії увійшли провідні фахівці-психіатри, чиїм завданням було допомогти Комісії визначити орієнтири у відшкодуванні моральної шкоди.

---

(5) Annex VI. Expert Report on Mental Pain and Anguish (Prepared for the United Nations Compensation Commission, 14 March 1993). In Report and Recommendations Made by The Panel of Commissioners Concerning the First Instalment of Individual Claims for Damages up to US\$100,000 (CATEGORY "C" CLAIMS)

Прикметно, що в цьому Звіті експерти спеціально підкреслили, що зроблені ними **висновки можуть бути корисними не тільки для роботи Комісії, але і для подібних компенсаційних механізмів у майбутньому**, коли доведеться оцінювати моральну шкоду, завдану збройними конфліктами:

«II. Ситуації, описані в категоріях А, В, С, D і G Рішення 8, на жаль, можуть повторитися в інших випадках війни та подібних катастроф. Тому рекомендації, які надаються членами Групи, були запропоновані з усвідомленням того, що процедури, рекомендовані для оцінки душевного болю і страждань, цілком можуть бути використані в інших програмах компенсації, які Організація Об'єднаних Націй та інші органи можуть впроваджувати в майбутньому».

Експерти також відзначили, що максимальні ліміти відшкодування, установлення Компенсаційною комісією є загалом низькими. Проте, варто розуміти, що ці суми не є універсальним і точним мірилом завданих страждань – вони є результатом урахування багатьох чинників політичного, економічного і практичного характеру:

«З огляду на ці основні принципи, члени експертної групи рекомендують, щоб будь-яка фінансова компенсація супроводжувалася відповідними заявами, щоб жертви розуміли, що виплата грошей також виконує функцію визнання того, що вони постраждали від ситуацій, які спричиняють сильний душевний біль і страждання, і що надані суми були обмежені Комісією з різних практичних, політичних та економічних причин, а не з огляду на характер пережитих подій» (стор. 259)

Важливим результатом роботи експертів стала розробка **«модифікуючих факторів» (Modifying Factors)**, тобто обставин, які підлягають до врахування при визначенні точного розміру присуджуваної компенсації у рамках передбаченого максимального ліміту. Модифікуючі фактори слугують орієнтирами, які допомагають визначити, чи має бути сума, присуджувана в кожному окремому випадку, ближчою до максимальної чи мінімальної межі.

Зокрема щодо категорії моральної шкоди «**А**» (смерть члена сім'ї) заявник має право на отримання мінімальної суми в розмірі **\$5000**, незалежно від будь-яких інших обставин і без необхідності надавати будь-які інші додаткові пояснення.

Заявник має право на відшкодування у максимальному розмірі за наявності хоча б одного із таких факторів:

I) заявник віком **до 21 року** і втратив **обох батьків**;

II) заявник віком **до 21 року** втратив **єдиного із батьків**;

III) смерть члена сім'ї заявника настала внаслідок **жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження** (наприклад, смерть внаслідок катувань, страти, сексуального насильства або утримання в якості "живого щита").

Наявність хоча б одного із наступних факторів є підставою для збільшення суми компенсації порівняно з мінімальною, а наявність декількох одночасно – дає право отримати максимум відшкодування:

I) множинність шкоди, якої зазнав заявник (наприклад, на додаток до смерті члена сім'ї заявника, заявник зазнав іншої шкоди);

II) умисний характер дій посадових осіб, працівників, військовослужбовців або інших агентів Іраку, що призвели до загибелі члена сім'ї заявника;

III) поховання, що принижує гідність, або інше неналежне поводження з тілом померлого члена сім'ї (наприклад, відсутність поховання; поховання тіла не відповідно до релігійних звичаїв або культурних очікувань заявника або померлого; вимушений проміжок часу між смертю та похованням; неналежне поводження з тілом);

IV) неповернення родині тіла покійного;

V) втрата члена сім'ї, який був єдиною дитиною;

VI) втрата основного годувальника сім'ї;

VII) зумовлена вторгненням і окупацією відсутність медичної допомоги, що призвела до смерті члена сім'ї заявника.

У рамках категорії моральної шкоди «В» (серйозне тілесне ушкодження) модифікуючими факторами, що дають право вимагати відшкодування у максимальному розмірі є:

(I) тяжкість захворювання або травми. При цьому «тяжким» захворювання або травму робить наявність однієї із таких ознак:

(А) заявник став **постійно або протягом тривалого періоду часу** залежним від інших осіб або послуг для отримання засобів до існування;

(В) захворювання/травма призвела до **інвалідності** заявника до такої міри, що він фактично не може працювати за фахом або виконувати попередню роботу;

(С) має місце значне **спотворення** обличчя або статевих органів;

(II) обтяжуючі обставини, за яких було завдано тілесних ушкоджень (наприклад, катування, каліцтво, тілесні ушкодження були завдані за обставин серйозного ризику смерті тощо).

Модифікуючі фактори, кожен з яких поодинці підвищує розмір відшкодування порівняно із мінімальним, а декілька в сукупності – дають право на відшкодування у максимальному розмірі:

I) травма або захворювання є **«новим станом»**, а не просто погіршенням раніше існуючого стану;

II) умисний характер дій **посадових осіб**, службовців, військовослужбовців або інших агентів Іраку, що призвели до травмування заявника;

III) **опіки** (незалежно від того, чи призвели вони до значного спотворення обличчя або статевих органів);

IV) попередній стан здоров'я особи **серйозно погіршився** через відсутність медичної допомоги;

V) **втрата фертильності.**

Щодо моральної шкоди в категорії «С», експерти зазначили, що у випадку сексуального насильства та катувань душевний біль і страждання, яких зазнала жертва, є настільки серйозними, що вимагають виплати максимальної суми компенсації за кожен інцидент, від якого постраждав заявник.

При цьому катування має розумітися згідно із визначенням у Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання:

«термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (стаття 1).

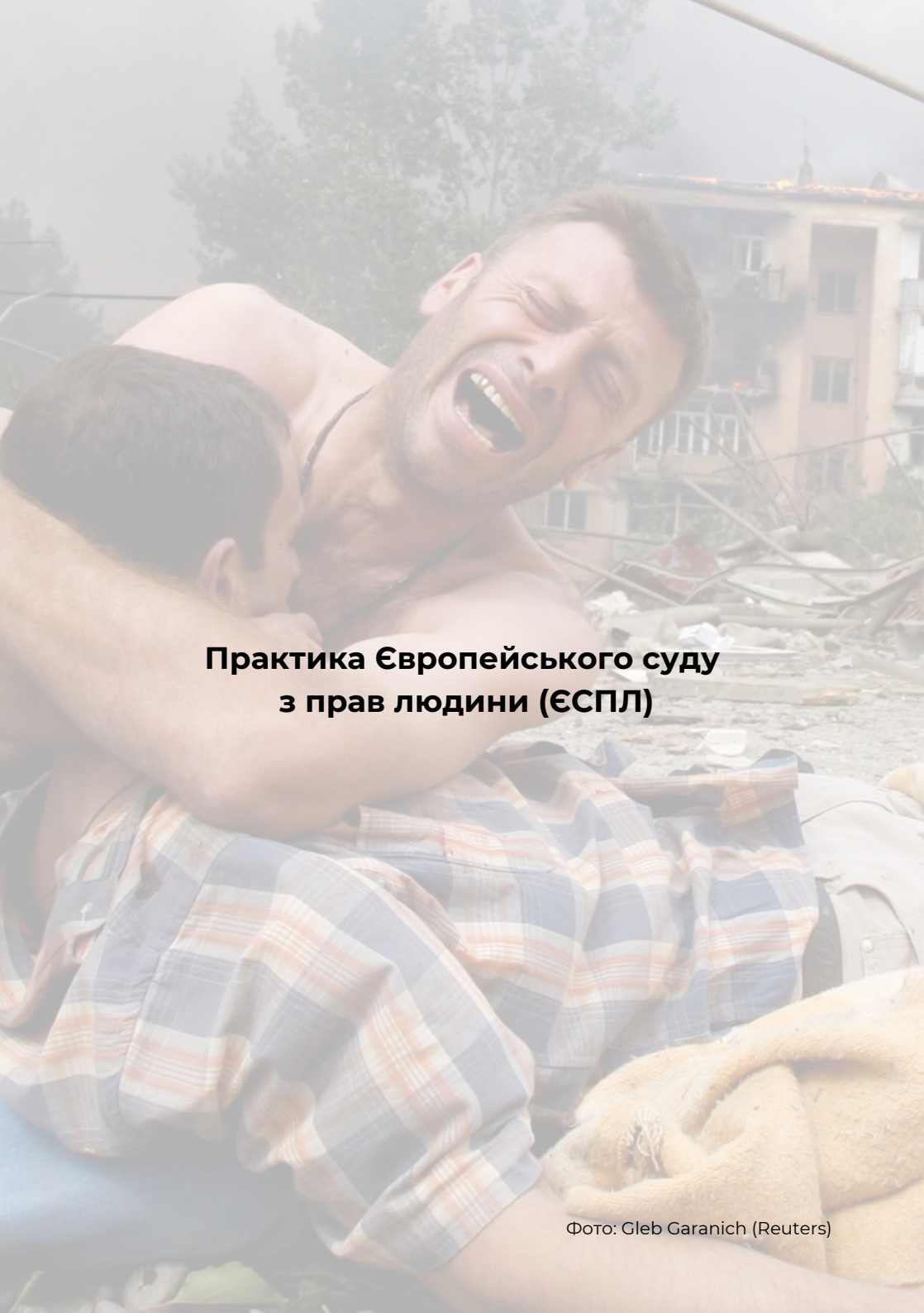
У категорії «D» експерти вказали, що душевний біль і страждання, пов'язані зі спостереженням умисного заподіяння члену сім'ї шкоди, описаної в категоріях А, В або С, за своєю природою є настільки серйозними, що заявникові має бути виплачена максимальна сума компенсації за кожний окремий інцидент.

Більш того, примушування бути свідком умисного заподіяння шкоди члену сім'ї, також є катуванням, і, відповідно, дає заявнику право на компенсацію відповідно до формули, розробленої для категорії «С».

У категорії «С» (втрата засобів до існування) експерти вказали, що заявник повинен отримати максимальну суму, якщо він:

(I) має одного або більше членів сім'ї на утриманні (включаючи чоловіка/дружину, дитину або одного з батьків)

(II) зазнав серйозного тілесного ушкодження або захворювання такого характеру, що перешкоджає виконанню його професії або трудової функції.

A photograph showing a man in a state of intense grief, crying with his mouth wide open. He is holding a young child close to his chest. The background is a scene of destruction, with a multi-story building that appears to be damaged or partially destroyed, and debris scattered on the ground. The overall atmosphere is one of tragedy and loss.

**Практика Європейського суду
з прав людини (ЄСПЛ)**

Фото: Gleb Garanich (Reuters)

Найбільш загальні принципи щодо відшкодування моральної шкоди, якими послуговується ЄСПЛ, визначені у **Практичному керівництві щодо справедливої сатисфакції**:

«10. Рішення Суду щодо відшкодування моральної шкоди має на меті визнати той факт, що немайна шкода, така як душевні або фізичні страждання, виникла внаслідок порушення основоположного права людини, і в найзагальніших рисах відображає серйозність шкоди. Відповідно, причинно-наслідковий зв'язок між стверджуваним порушенням і моральною шкодою часто можна обґрунтовано припустити, при цьому заявники не зобов'язані надавати будь-які додаткові докази своїх страждань.

11. Природа моральної шкоди полягає в тому, що вона не піддається точному підрахунку. Тому вимога про відшкодування моральної шкоди не повинна бути точно розрахована або обґрунтована, заявник може залишити визначення суми на розсуд Суду.

12. Якщо Суд вважає, що грошове відшкодування є необхідним, він здійснює оцінку на засадах справедливості, що, перш за все, передбачає гнучкість та об'єктивний аналіз того, що є справедливим, чесним та розумним відповідно до всіх обставин справи, включаючи не лише позицію заявника та його можливий внесок у ситуацію, що оскаржується, а й загальний контекст, в якому відбулося порушення».

Таким чином, ЄСПЛ зауважує на тому, що від заявників **не вимагається подання спеціальних доказів на підтвердження своїх психологічних страждань** – висновок про наявність таких страждань є природним припущенням (презюмується) у випадку, коли особа довела порушення своїх основоположних прав. По-друге, ЄСПЛ зауважує на **неможливості точного обрахунку моральної шкоди**. Водночас, Суд наголошує, що підхід має бути обов'язково гнучким і враховувати усі істотні обставин справи.

Зокрема, Суд називає серед істотних такі обставини:

- **характер** і серйозність виявленого порушення, його тривалість і наслідки;
- **порушення** було одиничним, чи мали місце множинні порушення;
- чи було ухвалене **національне рішення** або вжито інших заходів державою-відповідачем задля залагодження завданої шкоди; а також
- будь-який **інший контекст** або обставини конкретної справи, які заслуговують на увагу.

Насамкінець, ЄСПЛ виходить із того, що на розмір відшкодування впливає загальна **економічна ситуація** у державі-відповідачі:

14. «Крім того, як аспект "справедливої сатисфакції" Суд у своїх розрахунках бере до уваги місцеві економічні обставини в державах-відповідачах. При цьому він спирається на загальнодоступні та актуальні макроекономічні дані, такі як ті, що публікуються Міжнародним валютним фондом (МВФ). З огляду на ці мінливі економічні обставини у відповідних країнах, суми відшкодувань, що присуджуються потерпілим сторонам за подібних обставин, можуть відрізнятися в різних державах-відповідачах та протягом певного періоду часу».

Фактично це означає те, що розмір відшкодування моральної шкоди за однакових обставин буде різним для заявників із різних країн: у багатших економіках сума буде вищою, аніж у менш заможних. Це пов'язано із тим, що справедлива сатисфакція не має на меті вирівнювати глобальну економічну нерівність, а лише виправити ситуацію конкретного заявника, який проживає у конкретних економічних умовах.

Як уже зазначалося вище, українці у своїх позовах до Російської Федерації часто покликаються на рішення ЄСПЛ у справі *Loizidou v. Turkey*, яка стосувалася окупації Туреччиною Північного Кіпру.

У цій справі заявниця, громадянка Кіпру, виросла в Кіренії на півночі Кіпру. Їй належало десять земельних ділянок у Кіренії. До турецької окупації північного Кіпру 20 липня 1974 року на одній із ділянок були розпочаті роботи з будівництва багатоквартирного будинку. Заявниця уклала угоду із забудовником про обмін земельної ділянки на квартиру площею 100 кв. м. Утім внаслідок окупації Туреччиною Північного Кіпру заявниця, починаючи із 1974 року не може отримати доступ до свого майна та «мирно користуватися» ним через присутність там турецьких військ.

ЄСПЛ ухвалив, що мало місце порушення статті 1 Протоколу № 1, оскільки заявниця фактично втратила будь-який **контроль над своїм майном**, а також усі можливості користуватися та розпоряджатися ним. На додачу до завданої майнової шкоди (300,000 кіпрських фунтів у формі упущеної вигоди, яку заявниця могла б отримувати, здаючи свої земельні ділянки в оренду, ЄСПЛ присудив відшкодування моральної шкоди – у розмірі 20 000 кіпрських фунтів, що еквівалентно **35 000 євро**.

Попри те, що українські суди часто задовольняють позови внутрішньо переміщених осіб на таку ж саму суму, варто зауважити, що зазначена сума була визначена ЄСПЛ з огляду на **конкретні обставини** справи, яка розглядалась. До таких обставин належить, зокрема, **кількість майна**, до якого заявниця втратила доступ (десять земельних ділянок), його цінність, **розмір майнової шкоди** (понад пів мільйона євро), і тривалість порушення (Суд узяв до уваги період із 1990 по 1997 рік). Тож, цю суму не слід розглядати як «стандартну ставку» моральної шкоди для усіх справ про внутрішнє переміщення.

Для української ситуації помічними можуть бути висновки, зроблені ЄСПЛ у справі *Georgia v. Russia*. Ця справа стосувалася **затримання, утримання під вартою та вислання** з Росії великої кількості громадян Грузії з кінця вересня 2006 року по кінець січня 2007 року. Згідно з версією уряду Грузії, впродовж цього періоду російські органи влади видали більше 4600 наказів про вислання грузинських громадян, з яких понад 2300 осіб було затримано і примусово вислано, а решта залишили країну самостійно. Суд встановив, що вислання громадян Грузії під час розглянутого періоду не було здійснено на основі розумного і об'єктивного розгляду обставин справи кожної окремої особи, а натомість становило свавільну адміністративну практику, що порушувала статтю 4 Протоколу No 4 до Конвенції.

Також було постановлено, що **відсутність у грузинських громадян ефективних та доступних засобів правового захисту** порушило пункт 4 статті 5 Конвенції, тоді як умови утримання під вартою, в які були поміщені грузинські громадяни (переповненість камер, неналежні санітарно-гігієнічні умови та відсутність приватності), становили адміністративну практику на порушення статті 3 Конвенції. Суд також установив порушення статті 13 Конвенції, взятої в поєднанні зі пунктом 1 статті 5 та статтею 3 Конвенції.

Щодо відшкодування моральної шкоди у цій справі ЄСПЛ зазначив, що в одних випадках саме по собі визнання Судом того, що права заявника були порушені, є достатнім для залагодження моральної шкоди, проте в інших випадках цього не достатньо і потребується присудження компенсації. І ця справа належить до другої категорії.

Суд зазначив:

«73. Суд повторює, що Конвенція не містить прямих положень щодо відшкодування моральної шкоди. У згаданих вище справах *Varnava and Others v. Turkey* [ВП], № 16064/90 та 8 інших, § 224, *ECHR 2009*, *Cyprus v. Turkey (just satisfaction)*, § 56 та *Sargsyan and Chiragov* §§ 39 та 57 відповідно Суд підтвердив наступні принципи, які поступово розвивалися у його практиці. Ситуації, коли заявник зазнав очевидної травми, фізичної або психологічної, болю і страждань, стресу, тривоги, розчарування, почуття несправедливості або приниження, тривалої невизначеності, порушення життєвого ритму або реальної втрати можливостей, слід відрізняти від ситуацій, коли публічне визнання факту правопорушення, якого зазнав заявник, у судовому рішенні, обов'язковому для виконання Договірною державою, саме по собі є належною формою відшкодування. У деяких ситуаціях, коли встановлено, що закон, процедура або практика не відповідають стандартам Конвенції, цього достатньо, щоб виправити ситуацію. В інших ситуаціях, однак, вплив порушення може вважатися таким, що за своїм характером і ступенем настільки суттєво вплинув на душевне благополуччя заявника, що вимагає вжиття додаткових заходів. Такі елементи не піддаються процесу підрахунку або точному кількісному визначенню. Роль Суду також не полягає в тому, щоб виступати в ролі суду, подібного до національного деліктного механізму, у розподілі вини та компенсації збитків між сторонами у цивільному судочинстві. Його керівним принципом є справедливість, яка, перш за все, передбачає гнучкість і об'єктивний розгляд того, що є справедливим, чесним і розумним з урахуванням усіх обставин справи, включаючи не тільки позицію заявника, але й загальний контекст, в якому відбулося порушення. Його рішення про відшкодування моральної шкоди слугують визнанню того факту, що моральна шкода виникла в результаті порушення основоположного права людини, і відображають у найширшому розумінні серйозність шкоди.

74. У цій справі немає сумнівів, що група з щонайменше 1500 громадян Грузії, які стали жертвами порушення статті 4 Протоколу № 4, а також ті з них, які також стали жертвами порушення пункту 1 статті 5 та статті 3 Конвенції, в контексті "скоординованої політики арешту, затримання та вислання громадян Грузії", запровадженої Російською Федерацією восени 2006 року, зазнали травми та пережили почуття страждання, тривоги та приниження протягом цього періоду.

75. Відповідно, незважаючи на велику кількість чинників, що не піддаються оцінці - зокрема, через плин часу, - які грають тут свою роль, компенсація за моральну шкоду може бути присуджена».

Тож у підсумку ЄСПЛ ухвалив, що Росія має сплатити Грузії **10 млн євро** відшкодування шкоди, яку зазнала група з принаймні 1500 громадян Грузії; ця сума має бути розподілена між окремими жертвами по **2000 євро** громадянам Грузії, які стали жертвами лише порушення статті 4 Протоколу No 4 до Конвенції (колективне виселення), і **від 10 000 до 15 000 євро** тим, хто також стали жертвами порушення пункту 1 статті 5 (незаконне позбавлення волі) та статті 3 (нелюдські та принижуючі гідність умови утримання) Конвенції, беручи до уваги тривалість відповідних термінів їх утримання.

Про шкоду, завдану збройним конфліктом, ішлося також у справі *Chiragov and Others v. Armenia* [GC]. Заявниками у цій справі були азербайджанські курди, які проживали в Лачинському районі Азербайджану. Вони стверджували, що не можуть повернутися до своїх будинків і майна після того, як були змушені покинути їх у 1992 році під час вірмено-азербайджанського конфлікту навколо Нагірного Карабаху. Суд дійшов висновку про порушення Вірменією статті 1 Протоколу №1 до ЄКПЛ (**право на мирне володіння майном**) та статті 8 ЄКПЛ (**право на повагу до приватного та сімейного життя**).

Визначення розміру як майнової, так і моральної шкоди у цій справі було ускладнене низкою невідомих або непідтверджених обставин. Зокрема, матеріали справи не давали достатніх доказів того, що станом на квітень 2002 року будинки заявників все ще існували, і, якщо так, то в такому стані, що їх можна було б взяти до уваги для цілей присудження компенсації. Визначити вартість землі заявників було теж дуже складно. Адже на початок періоду, який міг розглядатися Судом, земля заявників уже десять років як перебувала на окупованій і значною мірою зруйнованій території, а відтоді минуло іще п'ятнадцять років. Тому застосування звичайного підходу обчислення майнової шкоди на основі можливої орендної плати за відповідний період і доходів землеробства й тваринництва, не може бути застосований за таких обставин.

Жодних доказів, окрім показань свідків, не було надано на підтримку заяв про втрату предметів домашнього вжитку, автомобілів, фруктових дерев, куців та худоби. Більш того, логічно припустити, що всі ці речі імовірно були знищені або зникли під час атаки на Лачинський район або протягом наступного десятирічного періоду до

квітня 2002 року. Якщо якісь речі все ще існували станом на цю дату, вони найвірогідніше з плином часу зіпсувалися, загинули чи перестали бути придатними для використання. Втрата заробітної плати та інших доходів була пов'язана не з відсутністю доступу до майна та житла заявників, а з їхнім переміщенням з Лачина у 1992 році. У цьому контексті неможливо визначити, яку роботу або дохід заявники могли б мати в Лачині в 2002 році, через десять років після їхньої втечі.

Тому ЄСПЛ виходив із того, що, рішення про відшкодування матеріальної шкоди могло бути прийняте лише за двома пунктами, а саме: **втрата доходу від землі** заявників у Лачині та **збільшення їхніх витрат на проживання** в Баку. Однак оцінка завданої шкоди залежала від великої кількості невідомих обставин, частково через те, що заявлені вимоги, як правило, ґрунтувалися на дуже обмеженій доказовій базі. Як наслідок, **матеріальна шкода, завдана заявникам, не піддавалася точному підрахунку.**

Щодо моральної шкоди ЄСПЛ дійшов висновку, що обставини справи, очевидно, спричинили заявникам емоційні **страждання та стрес через тривалу та невирішену ситуацію**, яка розлучила їх з їхнім житлом і власністю в Лачинському районі та змусила їх жити як внутрішньо переміщених осіб у Баку в імовірно гірших умовах життя. За таких умов саме по собі визнання факту порушення не є достатньою сатисфакцією за завдану моральну шкоду.

У підсумку ЄСПЛ присудив кожному заявникові **5000 євро** на відшкодування майнової та моральної шкоди разом:

*«79. Як впливає з наведених вище міркувань, заявники мають право на відшкодування певних матеріальних збитків та моральної шкоди. На думку Суду, матеріальна та моральна шкода тісно пов'язані між собою. З причин, викладених вище, завдана шкода не піддається точному обчисленню (див. пункти 57, 68, 72 і 73). Подальші труднощі в оцінці пов'язані з плином часу. Як визнав Суд (див. пункт 56 вище), фактор часу робить зв'язок між порушенням Конвенції та шкодою менш визначеним. Це міркування є особливо важливим у цій справі, оскільки, як уже зазначалося, період, на який Суд має юрисдикцію *ratione temporis*, розпочався п'ятнадцять років тому, у квітні 2002 року, тобто через десять років після військового нападу та втечі заявників у травні 1992 року, які є основними подіями, що призвели до тривалого вигнання заявників з їхніх домівок та власності. Присудження все ще може бути здійснене, незважаючи на велику*

кількість невизначених обставин, пов'язаних з цією справою. З цих причин компенсація, яка має бути присуджена заявникам, має бути визначена на розсуд Суду з урахуванням того, що він вважатиме справедливим.

80. Насамкінець Суд звертає увагу на першочерговий обов'язок держави-відповідача відшкодувати наслідки порушення Конвенції та ще раз підкреслює відповідальність обох зацікавлених держав за пошук прийнятного вирішення нагірно-карабахського конфлікту (див. пункти 48-53 вище). До вирішення конфлікту на політичному рівні Суд вважає за доцільне у цій справі присудити заявникам загальну суму відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Здійснюючи свою оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує кожному із заявників 5000 євро відшкодування шкоди за всіма статтями, а також будь-який податок, що може бути стягнутий з цієї суми».

Справа Chiragov and Others v. Armenia показує, що навіть брак достеменних доказів і документальних підтверджень розміру завданої шкоди не є нездоланною перешкодою для ухвалення рішення про присудження компенсації. **Підхід до стандартів доказування(6) має бути гнучким і враховувати реалії**, у яких опиняються заявники (збройний конфлікт, тривала окупація, плин часу тощо). Усі ці обставини суттєво утруднюють доказування розміру шкоди, якщо не роблять його неможливим узагалі. За таких умов вимогливі стандарти доказування, які за інших обставин були б цілком виправданими, можуть виявитися надмірними і несправедливими.

---

(6) Докладніше про стандарти доказування у нашій аналітиці: <https://izi.institute/research/dokazovi-standarty-u-praktytsi-kompensatsijnoi-komisii-oon-uroky-dlia-ukrainy/>

Фото: Костянтин і Влада Ліберови

Висновки

Моральна шкода – це пережитий людиною негативний психологічний досвід, що полягає в душевному болю та стражданнях. Війна несе за собою непомисленну кількість такого досвіду. Утім, далеко не увесь такий досвід може бути компенсований через правові механізми.

По-перше, у будь-якому правовому механізмі існує певний поріг тяжкості моральної шкоди, нижче якого компенсація не надається.

Приміром, сам по собі факт вторгнення Російської Федерації в Україну автоматично не дає право кожному, хто проживає в Україні, вимагати відшкодування моральної шкоди (попри те, що не буде перебільшенням сказати, що війна насправді торкнулася кожного).

По-друге, такий «поріг» компенсабельності часто зумовлений особливостями функціонування і призначенням того або іншого компенсаційного механізму.

Так, Компенсаційна комісія ООН не присуджувала компенсацію моральної шкоди за вимушене переміщення чи пов'язану із ним втрату доступу до майна. Вірогідно це слід пояснювати тим, що за вимушене переміщення сплачувалась фіксована сума відшкодування, що у свою чергою було зумовлено необхідністю оперативного розгляду великої кількості заяв (до Комісії надійшло 2.7 млн. заяв). Натомість у ЄСПЛ є практика присудження значних сум на компенсацію моральної шкоди у зв'язку із вимушеним переміщенням і втратою доступу до майна.

Згідно з усталеною практикою міжнародних інституцій, особа, яка вимагає відшкодування моральної шкоди, не повинна надавати спеціальних доказів на підтвердження своїх душевних страждань.

Достатньо, щоб особа довела факт травмуючої події (каліцтво, насильство, тортури, загибель близької людини тощо), а наявність моральної шкоди в такому випадку презюмується. Більше того, стандарти доказування травмуючої події мають бути гнучкими і враховувати реалії, у яких опинились потерпілі (тривалий плин часу, втрата документів через війну й окупацію тощо). Тягар доказування, який за інших обставин був би виправданим, в умовах війни може виявитись надмірним. – Ураховуючи це міжнародні інституції установлюють спеціальні, понижені вимоги до доказування моральної шкоди для жертв війни.

Душевний біль і страждання необхідно відрізнати від психічних розладів, які мають прирівнюватися до фізичних хвороб і в такій якості підлягають окремому доказуванню і дають окреме право на відшкодування.

Особливістю моральної шкоди є те, що вона не піддається точному обрахунку. Складнощі із визначенням суми компенсації не позбавляють потерпілого права її отримати. Не знімають ці складнощі і з суду обов'язок ураховувати усі обставини справи, релевантні для визначення розміру справедливої сатисфакції. Розмір присуджуваної суми не повинен сприйматися як універсальне мірило і точний грошовий еквівалент пережитого досвіду – присуджувана сума лише умовно відображає глибину і тривалість пережитого болю і страждань, так, що глибші й триваліші страждання вимагають більшої компенсації, ніж менш глибокі і менш тривалі. Проте одиниця вимірювання у грошовому еквіваленті не встановлена і вона залежить від багатьох політичних, економічних і практичних міркувань. Зокрема, від особливостей і задач конкретного органу, що розглядає заяву, рівня добробуту і економічних умов у країні заявника, можливостей і ресурсів відповідального суб'єкта тощо.

Інститут законодавчих ідей - незалежний аналітичний центр, який досліджує питання реалізації антикорупційної політики в Україні, її відповідність міжнародним стандартам протидії корупції. Ми аналізуємо інститут повернення активів та можливості його вдосконалення і розширення. В сучасних умовах одним з головних завдань ми бачимо забезпечення відшкодування шкоди, завданої агресією РФ проти України за рахунок російських активів.

izi.institute

office@izi.institute

+38(063)7638509

Проект "Efficient reparations NOW"

